

УДК 351.863:334.72

DOI: 10.24144/2078-1431.2021.1(26).162-173

Анатолій Остапчук,

кандидат економічних наук, доцент,
декан факультету аграрного менеджменту

Анна Збарська,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Розкрито сутність економічної безпеки України на глобальному, міжнародному, національному, регіональному та локальному рівнях. Враховуючи комплементарний характер взаємозв'язку між рівнями економічної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях, доведено, що запорукою досягнення економічної безпеки на вищих рівнях ієрархії є її забезпечення саме на рівні підприємства. Виявлено, що економічна безпека підприємства полягає у забезпеченні умов для його ефективного функціонування та стратегічного розвитку в умовах впливу загроз різноманітного характеру. На основі аналізу та систематизації існуючих авторських підходів розроблено класифікацію загроз економічній безпеці підприємства за ознаками місця виникнення, характеру впливу, ступеня керуваності, джерела та сфери виникнення, функціональних складових економічної безпеки підприємства. Визначено характерні ознаки забезпечення економічної безпеки підприємства, до яких віднесено його економічну рівновагу, конкурентоздатність, економічну свободу, економічний розвиток та гармонічну взаємодію із зовнішнім середовищем.

Ключові слова: ієрархічна структура економічної безпеки, сутність економічної безпеки, загрози, класифікація, ознаки забезпечення економічної безпеки, підприємство.

In modern economic conditions, the functioning of domestic enterprises is accompanied by the influence of destructive factors of the internal and external business environment. So, the issues of ensuring the economic security of the enterprise are actual, because the achievement of the appropriate level of economic security will allow creating favorable conditions for stable functioning of the enterprise in conditions of uncertainty. The purpose of the article is to disclose the essence of the enterprise's economic security on the basis of systematization of threats on various classification grounds and to determine the characteristics of its achievement. The hierarchical structure of economic security was investigated. The essence of economic security of an enterprise at the global, international, national, regional and local levels was revealed. Taken into account the complementary nature of the relationship between levels of economic secu-

urity at macro-, meso- and micro-levels, it was proved that the main condition of achieving economic security at higher levels of the hierarchy is to provide it at the enterprise level. It was determined that the enterprise economic security is to provide conditions for enterprise effective functioning and strategic development under the conditions of the influence of threats of a diverse nature. Based on analysis and systematization of existing scientific approaches, the classification of threats to the economic security of the enterprise was developed which taken into account the place of origin, the nature of the impact, the degree of control, the source and sphere of occurrence, the functional components of the economic security of the enterprise. The characteristic features of ensuring the economic security of the enterprise were determined, which include its economic equilibrium, competitiveness, economic freedom, economic development and harmonious interaction with the external environment.

Keywords: *hierarchical structure of economic security, the essence of economic security, threats, classification, features of ensuring the economic security, enterprise.*

Актуальність теми. Актуальність проблематики обумовлена тим, що сьогодні система ключових понять людської діяльності базується на провідному значенні безпеки (а не лише у філософських, економічних, соціологічних та політичних аспектах) і особливо чітко проявляється у війнах, кризах, терористичних актах, техногенних катастрофах. Засоби масової інформації сповнені прикладів, які засвідчують, що навіть розвинута економіка з потужним силовим блоком та високотехнологічною промисловістю, сучасними інформаційними технологіями, фінансово-банківською та валютною системами не володіє надійними інститутами безпеки. Як свідчить розвиток соціально-економічної думки, проблема безпеки ще у давнину сприймалась як важлива у будь-якій соціальній структурі, тому нею займалися багато філософів.

Економічна безпека як складне соціальне явище є об'єктом комплексного наукового дослідження. Представники різних сфер науки вивчають проблему економічної безпеки з урахуванням своєї специфіки, в інтересах вирішення спеціальних завдань. Зокрема, аграріїв в економічній безпеці цікавить результат економічної політики різних суб'єктів діяльності і відносин у забезпеченні продовольчої безпеки країни.

Стан вивчення досліджуваної проблеми. Еволюцію формування економічної думки в області визначення теоретичних основ економічної безпеки можна дослідити в наукових працях українських вчених – Є. Білоусова, Т. Васильціва, О. Дічека, А. Гриценка, С. Каламбета, Б. Кириленка, О. Ляшенка, О. Мороза, О. Карачина, О. Новікова, Р. Покотиленко, І. Реверчук, А. Шияна та ін. Вони, в межах своїх досліджень, торкаються питань, пов'язаних з економічною природою безпеки держави, з її суб'єктами та об'єктами, сутністю, критеріями, системами показників та їх граничними значеннями; взаємозалежності функціональних складових економічної безпеки та напрямів їх забезпечення, методологічних і теоретичних проблем оцінки, аналізу та забезпечення національної та економічної безпеки України з урахуванням її сучасного стану і існуючих проблем розвитку. Завдяки таким дослідженням досягнуто суттєвого прогресу в роз-

робленні наукових і практичних аспектів вирішення означених проблем. Наявність ще не вирішених проблем та спірність окремих питань означеної теми, теоретична та методологічна значимість дослідження процесів реалізації економічно безпечного розвитку держави обумовили вибір і визначення мети статті.

Мета статті. Метою дослідження є наукове обґрунтування сутності економічної безпеки як системи, розробка і реалізація головних напрямів забезпечення економічної безпеки реального сектору економіки на прикладі України.

Результати дослідження. Категорія „безпеки” є загальноісторичною і загальносоціальною, яка охоплює історію і майбутнє людства, має визначальне значення для існування як окремої особистості, так і соціальних спільнот будь-якого рівня. Встановлено, що потреба в безпеці належить до числа першочергових, основних мотивів діяльності людей і спільнот. Відповідно до концепції ієрархії потреб безпека – первинна потреба людини, яка вимагає першочергового вирішення.

Всі елементи, що входять до структури національної безпеки, тісно взаємопов'язані і доповнюють один одного: кожний з видів національної безпеки може досить яскраво проявитися у сфері дії іншого, доповнюючи або послаблюючи його вплив. Оскільки економіка є життєво важливою стороною діяльності суспільства, держави і особистості, то базисом національної безпеки буде залишатися економічна безпека.

Складність і багатогранність категорії „економічна безпека” стала передумовою необхідності розробки критеріїв класифікації її видів, що забезпечує детальне дослідження ризиків, які на неї впливають. Такий підхід дозволяє зробити два концептуальні висновки: 1) на зміну традиційної категоріальної структури економічної безпеки, яка базується на понятті „небезпека”, повинна прийти нова – на основі концепції ризику; 2) концепція ризику в стратегії економічної безпеки містить у собі два аспекти: оцінку та управління ризиком.

Ретроспективний аналіз систем показників економічної безпеки та їх граничних значень дозволив зробити висновки:

- *по-перше*, існує величезна кількість економічних показників, які можна використовувати при оцінці економічної безпеки країни;
- *по-друге*, при застосуванні різних систем показників, залежно від цілей дослідження, кожна окрема країна може переміщатися з розряду дуже благополучних у розряд слаборозвинених і навпаки;
- *по-третє*, неможливо використовувати єдиний інтегрований показник з таких причин: маючи вигляд високо агрегованого індикатора, єдиний показник неминуче спричиняє помилки в обчисленні, він не відбиває структури і специфіки розвитку народного господарства в різноманітних країнах, характер і особливості розподілу багатства і доходів, недостатньо враховує істотні розходження між сучасними секторами господарства, у яких панують товарно-грошові відносини, і традиційними секторами економіки, для яких типовим є споживання значної частини продукції в рамках сімейно-госпо-

дарських одиниць і без посередництва ринку, при порівнянні цих показників неминуче виникає проблема перерахунку вимірів;

- *по-четверте*, граничні значення індикаторів економічної безпеки не мають однозначних параметрів, частина їх позначає максимально припустиму межу індикаторів, а інші – мінімальну; при розрахунку граничних значень індикаторів економічної безпеки обов'язково необхідно враховувати специфіку та особливості розвитку держави, до якої вони будуть застосовуватися.

Отже, ми вважаємо, що при оцінці економічної безпеки присутні дві проблеми. За одним універсальним показником, чи то темпи економічного зростання, або розмір ВВП на душу населення, не можна однозначно оцінити ступінь економічної безпеки країни. Як не можна оцінити її і за надзвичайно широким колом показників. Крім того, якщо враховувати загальнометодологічні показники, то по ряду індикаторів необхідна розробка "коридору", який позначає граничну зону.

Аналіз проблем забезпечення економічної безпеки обов'язково потребує вирішення питання про якісну та кількісну оцінку ризиків, які на неї впливають. З урахуванням економічного стану України та загально-методологічних вимог визначено принципи формування показників оцінки рівня економічної безпеки: простота, динамічність, комплексність, адекватність, агрегованість, диференційованість, рухливість. На основі цих принципів та за допомогою таких методичних підходів, як розрахункові методи, метод аналогій, прогнозний (випереджуючий) метод, експертний метод, розраховано граничні значення та обґрунтовано систему показників економічної безпеки. Остання передбачає трьохрівневу схему: загально-економічні показники; показники продовольчої, інвестиційної та технологічної безпеки; показники соціальної безпеки (табл. 1).

Таблиця 1. Показники економічної безпеки України у 2016 році та їх граничні значення [15; 16]

Показники	Граничні значення, %	Фактичний стан в Україні, %	Співвідношення фактичного і граничного значень
Загально-економічні показники			
ВВП на душу населення – від середньосвітового рівня – від рівня розвинених країн	100 50	49,4 12,7	0,494 0,254
Рівень інфляції за рік	20	14,8	0,740
Дефіцит бюджету, % до ВВП	5	- 0,3	-
Грошова маса, % до ВВП	50	15,1	0,302

Показники	Граничні значення, %	Фактичний стан в Україні, %	Співвідношення фактичного і граничного значень
Показники продовольчої, інвестиційної та технологічної безпеки			
Рівень продовольчої залежності	40	79	1,975
Частка в промисловому виробництві обробної промисловості	70	77,3	1,104
Обсяги інвестицій, % до ВВП	25	13,1	0,524
Видатки на наукові дослідження, % до ВВП	2	1,0	0,500
Показники соціальної безпеки			
Рівень безробіття	7	7,2	1,100
Рівень депопуляції населення	10	6,8	0,680

Граничні значення показників економічної безпеки держави порівняно з фактичними свідчать про те, що більшість з них знаходиться за припустимою межею, тобто необхідна система заходів щодо забезпечення економічної безпеки держави. Сам цей процес ми схильні розглядати як цілеспрямовану діяльність держави і суспільних інституцій, орієнтовану на виявлення та запобігання негативним тенденціям і процесам у сфері економіки, або, в разі, коли їх не було виявлено, – усунення негативних тенденцій та процесів.

Серед напрямів стратегічного планування нами обрано такі: технологічна безпека і підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників; інвестиційна безпека та фактори її укріплення; продовольча безпека та перспективи її досягнення. Вибір саме цих напрямів не є хаотичним. Це підтверджують дані таблиці 2.

Таблиця 2. Динаміка індикаторів економічної безпеки України [15; 16]

Індикатор	Рівень індикаторів (1991р. = 100%)					
	2000	2004	2012	2014	2016	2018
Фінансового стану об'єктів господарювання	50	49	50	48	47	46
Макроекономічних пропорцій	57	57	56	55	55	53

Грошово-кредитної системи	65	64	64	63	61	60
Технічного рівня виробництва	65	58	65	64	62	61
Структури та рівня виробництва	75	74	75	74	70	67
Виробничої інфраструктури	85	84	85	84	81	79
Матеріальних ресурсів	50	50	50	49	46	45
Зайнятості на ринку праці	52	53	52	51	48	46
Заробітної плати	55	55	55	54	50	48
Ринкової інфраструктури	135	137	135	135	121	112
Інституційних перетворень	130	132	125	130	122	118
Зовнішньої торгівлі	87	85	85	85	81	80
Зовнішнього інвестування	125	120	125	120	122	111
Розвитку науки і техніки	45	43	45	45	46	42
Інтегральний індикатор економічної безпеки	73,4	75,7	66,6	68,8	67,1	62,2

У таблиці наведено динаміку індикаторів економічної безпеки України, що свідчать про таке: рівень інтегрального індикатору економічної безпеки держави у 2000 році був на 26,6%, у 2004 році на 24,3%, а у 2018 р. – на 37,8% менший від рівня аналогічного індикатору у 1991 році.

Таким чином, економіка України знаходиться на 37,8% нижче межі економічної безпеки, за якою, як відомо, починають діяти ризики безпеки. Головними складовими національної економічної безпеки є безпека реального та фінансового секторів економіки. Фінансовий сектор передбачає забезпечення: грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, боргової безпеки.

Пріоритетною, на наш погляд, є сфера реального сектору економіки, яка включає технологічну безпеку (яка в свою чергу містить: енергетичну, воєнно-економічну, науково-технічну складові), інвестиційну безпеку, продовольчу безпеку, тому що не може існувати фінансова сфера в умовах падіння або згорання реального сектору економіки.

Аналіз рівня життя і економічного зростання дозволив зробити ряд висновків. По-перше, визначено, що за рівнем заможності, дотримання прав людини і ВВП на душу населення, в рейтингу 189 представлених країн Україна за підсумками 2018 року ділила 88 позицію.

По-друге, що стосується легкості ведення бізнесу, Україна в рейтингу країн займає такі місця за позиціями:

- доступ до кредитів – 29;
- отримання дозволу на будівництво – 35;
- оплата податків – 43;
- швидкість відкриття бізнесу – 52;
- реєстрація майна – 64;
- виконання контрактів – 82;
- зовнішня торгівля – 119;
- підключення до електромережі – 128;
- процедура банкрутства – 149.

По-третє, за рівнем Глобального рейтингу конкуренції Україна посіла 88 місце (рис.1).

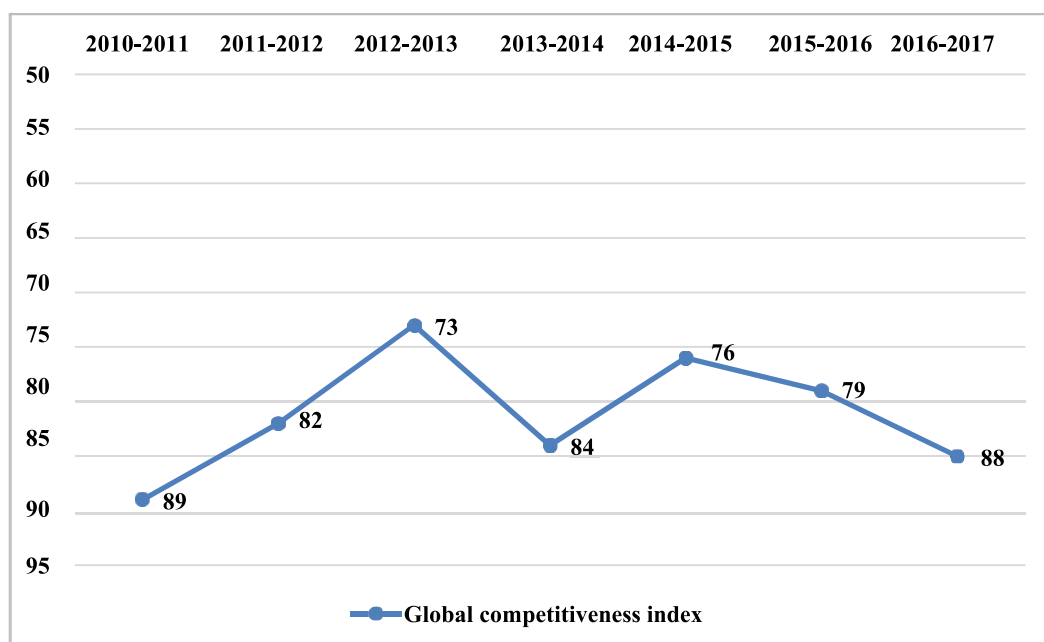

Рис.1. Динаміка змін позицій України в рейтингу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2010-2017 рр. [14]

По-четверте, з економічної точки зору рівень людського розвитку пов'язується передусім із поняттям якості життя. Його узагальненим показником є індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), який відбиває середній рівень досягнень країни в трьох найважливіших соціально-економічних сферах: тривалому і здоровому житті, вимірюваному показником очікуваної при народженні тривалості життя; знаннями, вимірюваними рівнем письменності дорослого населення і кількістю громадян, що вступили в навчальні заклади; гідним рівнем життя, вимірюваному показ-

ником ВВП по ППС на душу населення. За індексом людського розвитку Україна займала 88 позицію серед 189 країн і територій. Україна опинилася в останній десятці країн за Глобальним індексом миру та зайняла 83 позицію зі 167 країн у рейтингу демократії.

По-п'яте, Україна у рейтингу економічної свободи, який враховує 12 свобод – від права власності до фінансової свободи, знаходиться в групі країн з переважно невільною економікою. Це четверта категорія в градації груп. Крім країн з переважно невільною економікою, виділяють країни: з вільною економікою, переважно вільною економікою, помірно вільною економікою і депресивною економікою. Україна оцінена останньою серед 44 країн Європи, а її рейтинг нижчий регіональних за загальносвітовими показниками. Зазначається, що Україна, економіка якої серйозно похитнулася в результаті подій останніх років – анексії Криму та збройного конфлікту на Донбасі, досягла значного прогресу в реформуванні, стала демократичною та прозорою. Однак необхідними є боротьба з корупцією, розвиток ринків капіталу, приватизація державних підприємств і вдосконалення законодавчої бази і верховенства права.

Динаміку змін загального індексу економічної свободи України в рейтингу за 2010-2017 рр. візуалізовано на рис. 2.

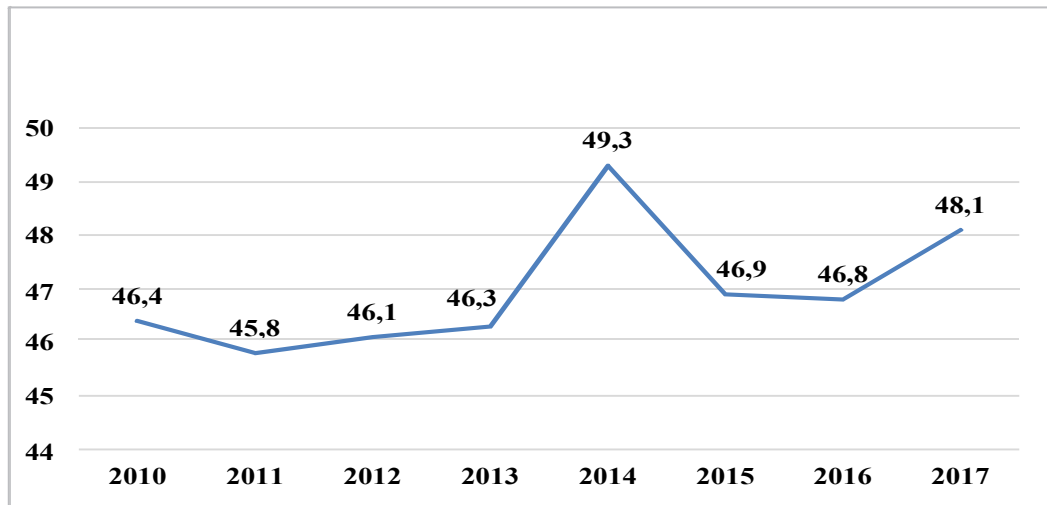

Рис.2. Динаміка змін позицій України в рейтингу за індексом економічної свободи 2010-2017 рр. [14]

Дослідження стану української економіки дозволило всі галузі господарського комплексу умовно поділити на три групи: експортні галузі, конкурентоспроможні галузі, відсталі галузі. Природно, що саме останні потребують розробки комплексу заходів щодо їх підтримки, головним методом останньої є протекціонізм, який повинен відповідати таким ознакам: помірний, вибірковий, обмежений за часом, убутній пропорційно зростанню конкурентоздатності продукції, враховуючий інтереси споживачів.

Такий стан речей є передумовою застосування ряду заходів щодо поліпшення становища держави як на міжнаціональному, так і на національному рівні на основі стабілізаційного розвитку реального сектору економіки.

Технологічна безпека як складова економічної безпеки держави є передумовою конкурентоспроможності вітчизняних товарів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Наступною складовою економічної безпеки реального сектору економіки є інвестиційна безпека. На наш погляд, це стан економіки, що забезпечує створення і збереження сприятливого інвестиційного клімату, високу віддачу від інвестицій, акумулювання вільних коштів у фонді нагромадження і їх ефективне використання, залучення прямих і портфельних закордонних інвестицій без виникнення фінансової залежності від іноземних інвесторів, мобільність економічних ресурсів, зростання матеріаловіддачі, фондівіддачі, продуктивності й інтенсивності праці.

Інвестиційний клімат в Україні не є привабливим. На це впливає ряд об'єктивних чинників. Один з них – податкова система. В межах дослідження розроблено комплекс заходів, спрямованих на реформування податкової системи з метою підвищення інвестиційної безпеки країни. Ще один чинник – відтік капіталу, цей процес відбувається в різних формах, але незалежно від цього має негативний вплив на економіку і потребує розробки програми повернення капіталів (у межах нашої держави він набуває ознак легалізації капіталів). Останній чинник – „доларизація” економіки. Фактично і другий, і третій чинники існують внаслідок недовіри до уряду та національної грошової одиниці, тому запропоновано основні напрями регулювання грошового обігу держави, серед яких: активізація попиту на гривню шляхом держзамовлення; відновлення довіри до гривні; структурна перебудова фінансової системи.

Вибір продовольчої безпеки як одного з напрямів дослідження не був випадковим. Так, ще з 1940 року в документах ФАО і ООН декларувалося „природне право людини на свободу від голоду” і було введено поняття „фізичної” та „економічної доступності їжі”.

Дослідження стану продовольчої безпеки дало підстави стверджувати, що з фізичною наявністю їжі в Україні проблем немає, а з економічною доступністю є. Тому продовольча безпека трактується як соціально-економічне явище, яке характеризує рівень доступності продуктів харчування для основної частини населення країни з метою підтримки нормального способу життя, а не середньодушові цифри виробництва продуктів харчування. В межах дослідження країни світу було поділено на 3 основні групи залежно від політики принципового ставлення до продовольчої незалежності: країни, орієнтовані на імпорт; країни, орієнтовані на експорт; країни, орієнтовані на протекціонізм. Вивчення їх досвіду дозволило сформулювати ряд положень, які мають бути зафіксовані на основі законодавчих ініціатив і сприятимуть: сталому розвитку АПК; насиченню ринку продовольством; вирівнюванню доходів і інших соціальних параметрів села і міста. На основі положень запропоновано програму, яка базується на

основних заходах держави із стабілізації продовольчої безпеки. Крім того, визначено основні шляхи вирішення фінансових проблем АПК; механізм створення і удосконалення інфраструктури для збуту сільгосппродукції.

Використання означених наукових розробок на практиці дозволить стабілізувати кризові явища в економіці та підвищити рівень економічної безпеки держави за рахунок сталого розвитку реального сектору економіки в умовах ринкових трансформацій.

Висновки.

1. Сприйняття економічної безпеки як „стану захищеності” спрощує сутність цього поняття. Економічну безпеку слід визначати як систему відносин між різними рівнями економіки з приводу досягнення такого рівня розвитку, за якого здійснюється задоволення потреб і гарантований захист інтересів всіх суб'єктів економіки. Щодо економічної безпеки підприємства, то її сутність полягає у здатності забезпечувати стійку реалізацію стратегічних цілей через вирішення протиріч та використання техніко-технологічних, інформаційних, організаційних та людських можливостей розвитку підприємства. При цьому економічній безпеці будуть притаманні такі системні ознаки: незалежність, стійкість, спроможність до саморозвитку, ймовірнісний характер, цілеспрямованість, суперечливість, керованість. Крім того, вона матиме певних об'єктів та суб'єктів.

2. Досягнення економічної безпеки на кожному окремому рівні є важливим і потребує постійних наукових досліджень на теоретико-методологічному та методичному рівнях. Проте необхідною умовою досягнення глобальної, національної та регіональної безпеки є забезпечення економічної безпеки саме на рівні підприємства, економічна сутність якої полягає у забезпеченні умов для його ефективного функціонування та стратегічного розвитку в умовах впливу загроз різноманітного характеру. З огляду на це, досягнення цільових орієнтирів діяльності будь-якого підприємства та безпосередньо забезпечення його економічної безпеки залежатиме від результативності процесу своєчасної ідентифікації та мінімізації ризиків зовнішнього та внутрішнього середовища.

3. Прийняте в економічній теорії тлумачення економічної безпеки з позиції загроз не відповідає ознакам системності, тому доцільно використовувати категорію „ризик безпеки” – це оцінена у відповідний спосіб можливість зниження ступеня економічної безпеки будь-якого рівня економіки. Концепція ризику в стратегії економічної безпеки повинна містити два аспекти: оцінку ризику й управління ризиком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоусов Є. Економічна безпека регіонів у контексті зміни парадигми регіонального управління (постановка проблеми). *Національний юридический журнал: теорія и практика*. URL: <http://www.-jurnaluljuridic.-in.ua/-archive/2014/6/64.pdf>
2. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с.
3. Дічек О. І. Економічна безпека регіонів – складова системи національної безпеки. *Вчені записки університету «КРОК»*. 2013. Випуск 33.С. 24-30.

4. Гриценко А. С. Стратегічні засади зміцнення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Облік і фінанси*. 2018. № 2. С. 118-124.
5. Каламбет С. В., Кириленко Б. О. Економічна безпека як багаторівнева система. *Економіка і суспільство*. 2016. № 5. С. 344-349.
6. Козаченко Г. В., Адаменко Т. М. Економічна безпека підприємства: аналіз наявних визначень. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2015. № 1(1). С. 69-79.
7. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2011. 400 с.
8. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2010. 259 с.
9. Новікова О. Ф., Покотиленко Р. В. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення: монографія. Донецьк, 2006. 408 с.
10. Про Стратегію національної безпеки України: указ Президента України від 02.02.2007 р. № 105/2007. *Офіційний вісник України*. 2007. № 11. Ст. 389.
11. Реверчук Н.І. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія. Львів: ЛБІ НБУ, 2004. 195 с.
12. Указ Президента України про рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» від 06.05.2015 р. № 287/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/-laws/-show/287/2015>.
13. Україна в міжнародних індексах. _ ish.
14. Index of Economic Freedom .URL: <http://www.heritage.org/index/ranking>
15. Global Peace Index. Vision of Humanity. URL: <http://visionofhumanity.org>
16. Green Paper. Towards a European Strategy for the security of energy supply. — Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2001. — 15 p.

REFERENCES

1. Bilousov, E. (2014). Ekonomichna bezpeka rehioniv u konteksti zminy paradyghmy rehionalnogho upravlinnia (postanovka problemy) [Economic security of regions in the context of changing the paradigm of regional governance (problem statement)]. *Natsionalnyiurydycheskiy zhurnal: teoriya i praktyka - National legal journal: theory and practice*, (6), 288-291. Retrieved from <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/64.pdf> [in Russian].
2. 'Vasylyciv, T. Gh. (2008). *Ekonomichna bezpeka pidpryemnyctva Ukrainy: strateghia ta mekhanizmy zmicnennia* [Economic security of Ukraine's entrepreneurship: Strategy and strengthening mechanisms]. Lviv: Aral [in Ukrainian].
3. Dichek, O. I. (2013). Ekonomichna bezpeka rehioniv – skladova systemy nacionalnoy bezpeky [Economic security of the regions is an integral part of the national security system]. *Vcheni zapysky universytetu «KROK» -Scientific notes of KROK University*, (33), 24-30 [in Ukrainian].
4. Grytsenko, A. S. (2018). Stratehichni zasady zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky silskohospodarskykh pidpryemstv [Strategic principles for strengthening the economic security of agricultural enterprises]. *Oblik i finansy - Accounting and finance*, 2(80), 118-124 [in Ukrainian].
5. Kalambet, S. V., & Kyrylenko, B. O. (2016). Ekonomichna bezpeka yak bagatorivneva systema [Economic security as a multi-level system]. *Ekonomika i suspilstvo - Economy and society*, (5), 344-349 [in Ukrainian].
6. Kozachenko, Gh. V., & Adamenko, T. M. (2015). Ekonomichna bezpeka pidpryemstva: analiz nayavnykh vyznachen [Economic security of an enterprise: an analysis of existing definitions]. *Naukovyi visnyk Poltavskogho universytetu ekonomiky i torghiolii*.

- Seria: Ekonomichni nauky* - Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences, (1), 69-79 [in Ukrainian].
7. Lashenko, O. M. (2011). *Konceptualizacia upravlinnia ekonomichnou bezpekou pidpryemstva* [Conceptualization of management of economic safety of the enterprise]. Lughansk: SNU im. V. Dalja [in Ukrainian].
 8. Moroz, O. V., Karachyna, N. P., & Shyan, A. A. (2010). *Koncepcia ekonomichnoi bezpeky suchasnogo pidpryemstva* [Concept of economic security of a modern enterprise]. Vinnycja: VNTU [in Ukrainian].
 9. Novikova, O. F., & Pokotylenko, R. V. (2006). *Ekonomichna bezpeka: konceptualne vyznachennia ta mekhanizm zabezpechennja* [Economic security: conceptual definition and security mechanism]. Doneck [in Ukrainian].
 10. Ukaz Prezydenta Ukrainy (2007). Pro Strateghiu nacionalnoi bezpeky Ukrainy [About the Strategy of National Security of Ukraine]. *Oficiniy visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine* 11, 389 [in Ukrainian].
 11. Reverchuk, N. J. (2004). *Upravlinnya ekonomichnou bezpekou pidpryemnyckykh struktur* [Management of economic security of business structures]. Lviv: LBI NBU [in Ukrainian].
 12. Prezydent Ukrainy (2015). *Pro rishennia Rady nacionalnoi bezpeky ta oborony Ukrainy «Pro strateghiu nacionalnoi bezpeky Ukrainy»* [Decree of the President of Ukraine on the decision of the Council of National Security and Defense of Ukraine «On the Strategy of National Security of Ukraine»]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukrainian].
 13. Ukrayina v mizhnarodnykh indeksakh [Ukraine in international indices]. (n.d.). Retrieved from _ish [in Ukrainian].
 14. Index of Economic Freedom [Електронний ресурс]. Retrieved from <http://www.heritage.org/index/ranking> [in English].
 15. Global Peace Index [Електронний ресурс]. Vision of Humanity. Retrieved from <http://visionofhumanity.org> [in English].
 16. Green Paper. Towards a European Strategy for the security of energy supply. — Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2001. — 15 p. [in English].